

Cristian Bădiliță

Despre viețile unor „bărbați îndumnezeiți”

„Oamenii sunt zei, zeii sunt oameni”.
Heraclit (citată de Clement Alexandrinul)

Prin ce se justifică Porfir¹ în fața cârcotașilor zei ai culturii?

În primul rând, ca editor al scrierilor lui Plotin. *Enneadele*, așa cum au ajuns până la noi, reprezintă opera de editor a lui Porfir. Noua ediție, cronologică, începută de Pierre Hadot și continuată de urmașii săi de la *École Pratique des Hautes Études*, constituie, fără îndoială, o revoluție în domeniu, dar aceasta nu umbrește cu nimic ediția clasică. Citindu-l pe Plotin prin „schema inițiativă” propusă de către discipolul său ne situăm în interiorul paideii neoplatoniciene, participăm la un tip specific de filozofare, pervertit, ori pur și simplu uitat mai târziu. Structurarea scrierilor lui Plotin pe trei paliere – etică,

fizică, teologie – implică și o grilă specifică, *formativă* de lectură. Iar această grilă, deși impietează oarecum asupra originalității *Enneadelor*, are meritul de a conferi *sens mistagogic* unei mase de tratate redactate sub semnul dezideratului pedagogic, al inspirației sau, pur și simplu, al polemicilor conjuncturale. Regretabilă și de neînlocuit este pierderea tuturor comentariilor și introducerilor făcute de Porfir la *Enneade*.

Al doilea argument: Porfir rămâne pentru întreaga tradiție filozofică occidentală împăciuitorul lui Platon cu Aristotel². În urma demersului porfirian, „logicianul” Aristotel nu se mai vede umilit de „teologul” Platon. Revenim iarăși la schema filozofiei tradiționale, în trei timpi, presupunând o ascensiune permanentă. Logica, exclusă la un moment dat, este repusă în vechile ei drep-turi datorită buneii încăpățănări a lui Porfir. În acest sens, Bidez vorbește despre filozoful neoplatonician ca despre primul scolastic occidental. Un mic opuscul, de câteva zeci de pagini, *Eisagoge* – introducere la *Categoriile* lui Aristotel, adresată unui prieten – i-a asigurat supraviețuirea în lumea creștină, procurându-i chiar și un renume. Istoria celebrei „certe a universaliilor” începe odată cu „Introducerea” amintită. Dacă Aristotel a ajuns, pentru Evul Mediu, supremul și inconturnabilul Magister, faptul i se datorează în primul rând lui Porfir – și apoi traducerii în latină a *Eisagoge*-ii de către Boetius. Nu exagerăm afirmând că filozofia medievală n-a fost aristotelică, ci porfiriană.

Mai puțin invocată, însă de o importanță covârșitoare, ni se pare dimensiunea „ecumenică” *id est* conciliantă a operei lui Porfir. Abia epoca „post-modernă” ar putea valoriza acest aspect. Porfir a practicat o filozofie impregnată de virtuți religioase, încercând, pe lângă sinteza Platon-Aristotel – în interiorul tradiției filozofice occidentale – o altă armonizare, mai îndrăzneță și mai

redutabilă, între filozofia occidentală și religia orientală (*Oracolele caldeene*). „El, scrie Hans Lewy³, n-a fost doar primul platonician care a introdus *Oracolele caldeene* în școala neoplatoniciană și care a citat versurile lor pentru a justifica axiomele ontologiei neoplatoniciene, ci și primul care, printr-o reinterpretare radicală, a armonizat învățătura caldeenilor cu principiile majore ale neoplatonismului. Din aceste trei puncte de vedere, el a deschis calea interpretării *Oracolelor caldeene* de către Iamblichos, apoi de către Proclus”. Evident, între Porfir și Iamblichos există diferențe, nu numai de accent sau de nuanță, ci de esență. Religiozitatea „rațională” a primului nu se împacă defel cu excesele „teurgice” ale celui de-al doilea⁴. Totuși, important rămâne până la urmă ceea ce-i unește într-o familie spirituală, anume preponderența aspectului teologic al filozofiei și implicit reconsiderarea teologiei ca „știință”⁵. De la Plotin, trecând prin Porfir și până la Damascius, ultimul neoplatonician, filozofia trăiește într-o continuă rugăciune, iar filozoful se consideră un hierofant și un mistagog.

Pierre Hadot⁶ vine cu o altă piesă importantă la dosarul moștenirii porfiriene: doctrina despre Treime. Se știe că Numenios, filozoful medioplatonician, concepuse o teorie cosmologică proprie, conform căreia ar exista trei zei: Unul, Binele, absolut transcendent, imobil, nemuritor; Demiurgul, creator, mediator; și Cosmosul, creația, devenirea. Doctrina lui Porfir despre Trinitate, în descendență plotiniană, adică „emanaționistă” va fi preluată ca atare de către doi filozofi convertiți la creștinism, Marius Victorinus și Synesios, episcopul de Cyrene.

Se cuvine menționat apoi rolul lui Porfir în transmiterea unui bagaj imens de informații (istorice, filozofice, filologice etc.) din toată cuprinderea Antichității. Compiler de primă mână⁷, el a adunat, precum albină - despre care scrie câteva pagini superbe în

Peștera nimfelor – tot ce se putea aduna din diferite straturi culturale – numeroase aspecte ale vieții spirituale, de la astrologie și literatură oraculară până la magie și superstiții. Istoria alegoriei nu-l poate omite, calitățile lui de hermeneut dublându-le, fără stridențe, pe cele de filolog. A scris peste șaiszeci de lucrări, atingând practic toate domeniile culturii vremii sale: gramatică și cronologie, istorie și exegeză homerică, astronomie, astrologie, matematică, muzică, psihologie, metafizică.

Nu în ultimul rând se cuvin invocate, în fața acestui imaginar „tribunal” al culturii, influența pe care a exersat-o, prin traduceri, asupra filozofiei arabe⁸ (vehiculul său în Occidentul medieval) și, cu titlu anecdotic, revendicarea sa de către mișcările ecologiste contemporane. *Tratatul De abstinentia* a fost tradus și difuzat în cerc restrâns de o asociație al cărei scop principal îl constituie scoaterea în afara legii a vânatului/pescuitului și impunerea vegetarianismului ca regim mondial de alimentație.

*Curriculum vitae*⁹

Porfir s-a născut prin 232–233 în Siria. Unii creștini îl numesc „bataneotul”, ceea ce a făcut să se creadă că locul său de baștină ar fi fost o localitate numită... Batanea. Se pare că epitetul, preluat în greacă dintr-un dialect semitic, proclama o injurie la adresa lui Porfir, considerat un apostat de către autorii creștini. Oricum, el însuși se consideră tyrian. Se numea, ca și tatăl său, Malchos, adică „Împăratul”, „Porfir” fiind numele „de botez” filozofic. Convertirea la filozofie a fost însoțită și de schimbarea numelui. Autorul acestei schimbări este vestitul retor Longin, cunoscut mai ales ca autor, incert, de altfel, al *tratatului Despre sublim*. Porfir a primit o educație aleasă – a se vedea și informațiile transmise de Eunap – cunoscând încă de mic trei limbi: siriana (limba maternă), greaca și,

destul de bine, ebraica. Educația și-a făcut-o la școala lui Homer și Hesiod, urmând etapele paideii clasice. Dar n-a rămas străin nici de tradițiile populare, de „pitorescul” superstițiilor și credințelor siro-feniciene. Se știe, în plus, că era versat în filozofia mistică – persană, caldeeană, egipteană. Un loc comun al epocii – dar care urcă mult mai departe în timp – spune că filozofii greci au fost școliți de către Orientali. Educația lui Porfir se înscrie, de la început, pe o traiectorie universalistă, care nu înseamnă compromis de ordin politic, adică amestecare sincretică a valorilor culturale, sau compromis de ordin gno-seologic, adică atingerea adevărului mergând simultan pe mai multe căi. Universalismul porfirian, ca de altfel universalismul neoplatonician în genere, pleacă de la, și fundamentează în același timp, o metafizică. Până în secolul al XX-lea, mai precis până la apariția fenomenologiei religiei, cercetătorii i-au atribuit lui Porfir, în mod constant și oarecum denigrator, eticheta de „autor sincretic”. Sincretismul e o maladie culturală, un culturalism neproductiv, pe când esența gândirii lui Porfir se situează în sfera metafizicii. Plecând de la metafizică – o metafizică de tip mistico-teologic –, trecând prin fizică și prin etică, neoplatonicienii oferă o alternativă eficientă modelului propus de filozofia creștină. Voi încerca să precizez aceste afirmații mai încolo. Deocamdată să urmărim firul prezentării biografice...

Educația și-a început-o, spuneam, la Tyr. Cunoștea foarte bine curente gnostice, cunoștea din surse directe creștinismul, fără să fi fost însă niciodată creștin, cum se va scrie ulterior pe urmele lui Eusebiu al Cezareii. Un episod plin de tâlc merită povestit aici: întâlnirea lui Porfir cu Origen, aflat în refugiu la Cezareea Palestinei, după alungarea lui din Alexandria. Multă cerneală a curs și va mai curge pe acest subiect, care implică cel puțin trei chestiuni spinoase: 1) existența a doi filozofi cu numele

Origen; 2) apostazia lui Porfir; 3) relația amândurora – a lui Origen; a lui Porfir – cu Ammonios Sakkas. Într-o pagină voi încerca să rezum câteva cercetări recente (Richard Goulet, Pierre Nautin, Denis O'Brien, Pier Fr. Beatrice).

Eusebiu, în *Istoria ecleziastică* VI, 19, 1-10, citează fragmente din cartea lui Porfir, *Contra Christianos*, în care fostul discipol îi reproșează lui Origen *impropriitatea* aplicării metodei alegorice la textul Vechiului Testament. Mai clar – metoda alegorică *poate* și chiar *se cuvine* aplicată pentru descifrarea unor mesaje ascunse, de pildă, în poemele homerice, dar ea nu se legitimează prin nimic în cazul unor scrieri clare și lipsite de substrat ezoteric, cum sunt, în ochii lui Porfir, „Cărțile lui Moise”. Căci Moise vorbește limpede și pe față poporului său. Dezbaterea se poate deschide pe mai multe fronturi și ar fi extrem de incitantă. Amintesc doar că, șaiszeci de ani mai târziu, împăratul Iulian, bun cunoscător al învățaturii creștine, va avea o poziție diferită, recunoscând legitimitatea folosirii alegoriei de către exegeții Vechiului Testament și încercând astfel stabilirea unei punți de legătură între „miturile creștine” și cele păgâne. Poziția lui Porfir față de Origen a fost adeseori deformată. Dacă citim fără prejudecăți paginile lui Eusebiu, observăm că totul trebuie nuanțat și că, departe de a-și desființa profesorul din adolescență, Porfir îi face un portret mai mult decât admirativ. Simțim doar un fel de „ciudă” izvorâtă din admirație și iubire înșelată, ciuda că un asemenea om excepțional a rămas prins în mrejele credinței creștine, când adevărul s-ar afla în altă parte. La didaskaleionul din Cezareea, Porfir va fi adâncit tradiția platoniciană, în primul rând, căci metoda pedagogică a lui Origen consta în parcurgerea tuturor marilor „sisteme” filozofice pentru a provoca haosul mental premergător revelației oferite de creștinism¹⁰. În plus, de la

Porfir însuși, citat de Eusebiu, aflăm că Origen cunoștea foarte bine tradiția așa-numiților medioplatonicieni: Numenios, Cornutus, Kronios, Chairemon etc. Nu în ultimul rând, aici va fi deprins tânărul sirian cercetarea „Cărilor lui Moise” (Pentateuhul), precum și abilitățile interpretării alegorice.

Tot Porfir vorbește și despre convertirea lui Origen la creștinism. Marea problemă este... despre care Origen vorbește Porfir? Se știe că Origen, autorul tratatului *De principiis*, s-a născut creștin, într-o familie care a dat Bisericii și un martir (tatăl său, Leonidas). Un alt Origen, codiscipol al lui Plotin la școala aceluiași Ammonios, nu se va fi convertit niciodată la creștinism și nu va fi publicat decât o carte, pierdută astăzi. Faptul că există doi Origen alexandrini e acceptat aproape unanim. Dar amândoi – și păgânul, și creștinul – studiaseră cu Ammonios Sakkas? Porfir relatează întâlnirea unui Origen cu Plotin la Roma. Dar el însuși nu-l cunoștea direct pe colegul maestrului său, căci întâlnirea cu pricina avusese loc înaintea intrării sale în grupul plotinian. Așadar, să fi confundat cele două personaje într-unul singur (teza lui Goulet)? Deocamdată misterul, în ciuda celor mai subtile încercări de limpezire, rămâne intact pentru istoricii filozofiei¹¹. Cert este că Porfir n-a petrecut multă vreme în preajma exegetului creștin la Cezareea, neconvertindu-se la creștinism, cum însinuează unii Părinți ai Bisericii.

Cât privește figura lui Ammonios Sakkas, mă resemnez în fața tainei citându-l pe regretatul Pierre Nautin¹²: „Ni-l imaginăm pe Ammonios ca pe un creștin pe care studiul filozofiei l-a determinat, fără îndoială, să opereze un discernământ printre învățăturile îndeobște acceptate de credincioșii din Alexandria, așa cum va proceda însuși Origen în privința învierii, și să se distanțeze întrucâtva de Biserica oficială, fără însă a-și renege credința în Cristos.

Înțelegem atunci mai bine de ce tinerii creștini inteligenți, care doreau să împace credința și filozofia, vor fi fost seduși de un maestru care a parcurs deja acest drum înaintea lor.” Porfir l-a părăsit pe Origen înainte de izbucnirea persecuției lui Deciu. Cu siguranță, ne spune Bidez, a frecventat și alți profesori din Cezareea. Își însușise deja anumite practici magice; Eunap povestește, pe scurt, o anecdotă despre alungarea unui demon dintr-o baie.

Acum redactează prima lui operă, *Filozofia oracolelor*, care trebuie citită în contrapunct cu următoarea, *Despre statuile zeilor*. În prima lucrare, Porfir, atribuind filozofiei un sens foarte larg – religios și soteriologic –, descrie practicile de salvare a sufletului, accentuând pe superstițiile, cultele și riturile orientale. De asemenea, un rol important îl joacă astrologia. Zeii intervin în viața muritorilor, dar uneori ei se înșală în preziceri, din cauza Destinului (*tyche*). Prin „filozofia oracolelor” tocmai influența Destinului este anihilată, lăsându-i pe zei să vorbească liber și să rostească adevărul.

În *Despre statuile zeilor*, Porfir își propune o apologie a păgânismului, mai precis a *cultelor* păgâne, a căror semnificație era sistematic răstălmăcită de către adversarii creștini. El arată că numai neinițiații, profanii pot confunda imaginea, simbolul cu Referentul imaginii/simbolului. Nu piatra este venerată într-o statuie, ci Zeul, prin esență transcendent, *reprezentat* numai în statuia respectivă. Descifrarea spiritualului în material, a amprenteii divine în piatră, a „sacruului camuflat în profan” solicită însă o anumită inițiere și o anumită competență hierofantică. Nu oricine poate intra sub învelișul pietrelor și sesiza urma inefabilă a zeului. Creștinii se revoltă și-i acuză de idolatrie pe păgâni nu pentru că ar fi rău intenționați, ci pur și simplu din nepricepere. Schema dialecticii sacru-profan, spiritual-material, sens spiritual-sens literal constituie una dintre constantele filozofiei porfiriene.